

Невяна Дончева-ПАНАЙОТОВА

ГРИГОРИЙ ЦАМБЛАК В ИСТОРИОГРАФИЯТА НА ХХ ВЕК

Научният интерес към личността и делото на Григорий Цамблак има близо 200-годишна история. При това този интерес е извънредно голям, изключително деен и продуктивен, многоаспектен и разнопосочен в конкретните си прояви, емблематичен за учени от различни народности и с разнообразни изследователски подходи и предпочитания, реализиран в многобройни проучвания. Такъв интерес е наистина подобаващ за величавата фигура на църковен деец, политик, дипломат и писател като Цамблак, чиито многостранни обществени и творчески изяви му отреждат видно място в културната история на средновековна Европа. Тъй като животът и дейността му протичат в различни страни и сред различни народи от България до Германия, а пътят му минава и го задържа за различно време във Византия, Сърбия, Молдова, Великото Литовско княжество, Московска Русия, Полша, то и научният интерес към жизнения и творческия му път се простира в твърде широки географски граници и се проявява от учени с различни изследователски профили — историци, богослови, лингвисти, литературни историци, палеографи, археографи, текстолози, изкуствоведи, културолози и др. В науката се заговори в последно време за „цамблакиана“ като особен дял на медиевистиката — факт, който сам по себе си е показателен за отношението на учените към проблематиката, свързана с Григорий Цамблак. Направен беше и подстъп към създаване на научна библиография за Цамблак, която включва изследвания, публикувани до 1974 г.¹ Тя съдържа близо 500 заглавни единици. Моята лична картотека за Цамблак, която беше използвана от Ю. К. Бегунов и за което той изказва специална благодарност в бележка към посочената публикация на библиографията, през последния четвърт век вече се е утроила. Тази чиста статистика е показателна за непрестанния научен интерес към личността и творчеството на големия писател, църковен и обществен деец, който през последните трийсетина години наистина се превърна в „навременна международна научноизследователска задача“².

В 200-годишната история на цамблакознанието условно могат да се обособят два основни периода като границата между тях се бележи от трудовете на руския учен Александър Иванович Яцимирски (1904, 1906), справедливо смятан за най-заслужилия цамблаковед досега. През XIX в., който е преди всичко столетие на историко-филологическите знания, но и на универсализма и енциклопедизма, се извършва огромна работа по издирването, описването, публикуването на археографски сведения за ръкописното наследство на Григорий Цамблак и обнародването на най-значителните му литературни произведения. През това столетие археографията в Русия наистина процъфтява. С отпечатването на всяко ново описание на славянски ръкописи и ръкописни сборки се обогатява картината на Цамблаковото творчество и си разширява представата за мястото му в писмената традиция на древните руси, а и на другите славянски и някои неславянски източноправославни народи. Появяват се и първите научни издания на Цамблакови произведения, подготвени предимно от руски учени, но и от някои други слависти. Най-големи заслуги в това отношение имат руският археограф, библиофил и изследовател В. М. Ундолски, хърватският учен И. А. Кукулевич-Сакцински, сръбският историк Я. Шафарик, забележителният руски археограф архим. Леонид Кавелин, молдовският епископ Мелхиседек, професорът в Черновицкия университет Е. Калужняcki³.

Паралелно с описването, библиографирането и издаването на Цамблаковите произведения през XIX в. върви осветляването на жизнения и творческия път на писателя, макар постиженията в тази насока да са по-скромни. Първият период в историята на цамблакознанието, в който могат да се набележат три етапа, е време на постепенно натрупване на фактически материал за биографията на Цамблак⁴. През първата половина на века в трудовете на Н. М. Карамзин, митроп. Евгений Болховитинов, митроп. Платон Платонов, архиеп. Филарет Гумилевси се откриват само откъслечни вести за живота и творчеството на писателя. Интересът към него като църковен деец и забележителен проповедник се задълбочава през 50-те и 60-те години на века, когато се появяват многотомната история на руската църква на митроп. Макарий Булгаков и тритомната история на свързаната с нея духовна литература на Степан Шевиръов. От началото на 70-те години се наблюдава особено активизиране на изследванията с конкретна насоченост към живота и творчеството на Григорий Цамблак, за което особени заслуги имат А. Саббатовски, П. А. Сирку, П. П. Соколов, Н. К. Николски, П. Успенски, епископ Мелхиседек, Е. Е. Голубински и др.⁵

На прага на ХХ в. през 1901 г. професорът в Черновицкия университет Емил Калужняцки отпечатва във Виена два забележителни труда. В първия от тях, озаглавен „Aus der panegyrischen Litteratur der Südslaven“ той публикува текста на Цамблаковото „Похвално слово за патриарх Евтимий Търновски“ по най-меродавния му препис в миней за януари от XVI в. № 3171 от Музейната сбирка на РГБ—Москва (лл. 50а—58 б, 203 а—204 б)⁶. Липсващите два листа са попълнени по Вилненския препис също от XVI в. (сега БЛАН — Вилнюс, F 19, № 104, лл. 24а—42 б). Изданието е придружено от коментарни бележки за исторически лица, събития, географски названия, което го прави наистина научно. Другият капитален труд на Калужняцки, който излиза през същата година и който не е загубил научната си стойност до наши дни, е критическо издание на съчиненията на патриарх Евтимий Търновски. Озаглавен е „Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375—1393) nach den besten Handschriften“ и се опира предимно на ръкописи от Рилския манастир и манастира Нямц. В него Калужняцки печата текста и на Цамблаковия „Разказ за пренасяне мощите на св. Петка Търновска в сръбската земя“ по най-стария му препис в панегирика на Мардарий Рилски от 1483 г. (сега РМ, № 4/5) тъй като макар и да не е интерполиран в Евтимиевото житие за същата светица (както е в другите случаи) и тук е налице отправка към разказа като продължение на житието⁷. Разночетенията са направени по 8 руски и южнославянски преписа от XVI в., а авторските бележки и коментари са важни за историята на текста. За научната стойност на тези два труда на Е. Калужняцки е показателен и фактът, че те бяха преиздадени фототипно през 1970 г. в Лондон (Variorum reprints seria) с предговори на проф. Иван Дуйчев.

Натрупаният огромен фактически материал и множеството публикации през XIX в. за личностната и творческата биография на Григорий Цамблак довеждат до появата на капитални изследвания за него в самото начало на новото столетие. Те са дело на известния руски учен-славист Александър Иванович Яцимирски и стават вододелни в историята на цамблакознанието. Неговите монографии за писателя са своеобразен завършек и естествено обобщение на научните търсения и постижения през XIX в. и същевременно поставят началото и чертаят перспективите на нов период в научното интерпретиране на цамблаковата проблематика. Нещо повече. Трудовете на Яцимирски бележат цяла епоха в историята на цамблакознанието.

Научният интерес на А. И. Яцимирски към живота и творческата дейност на Григорий Цамблак е изключително целенасочен и продук-

тивен, защото е част от продължителните му проучвания върху руско-южнославянските и конкретно руско-българските литературни връзки през средновековието и най-вече през XIV—XV в. В това отношение той има безспорни приноси изследвания, в които се съдържат ценни археографски сведения, бележки, изводи и обобщения и които са резултат на великолепно му познаване на руските и южнославянските ръкописни паметници, намиращи се не само в Русия, но и в редица румънски и други европейски библиотеки⁸. В книгата си „Из истории славянской письменности в Молдавии и Валахии XV—XVII вв.“ (1906) Яцимирски пише: „Благодарение на близостта на книжовния език на южните славяни и книжовния език на русите много произведения на оригиналната и преводна южнославянска литература станали достояние на руската литература още в първите векове на нашата писменост. Влиянието на южнославянската писменост върху руската писменост особено се усилило в края на XIV и XV в. и това е общоизвестен факт. Затова съвсем не е чудно, че ние така често срещаме литературни произведения на южните славяни в руски преписи“⁹.

Най-крупните си научни изследвания А. И. Яцимирски посвещава на живота и дейността на Григорий Цамблак — един от корифеите на българо-руските културни и литературни взаимоотношения през средните векове. През 1904 г. в Санкт Петербург излиза неговият капитален труд „Григорий Цамблак. Очерк его жизни, административной и книжной деятельности“. За него през 1906 г. Казанският университет му присъжда учената степен „доктор по филология“. Същият труд е удостоен и с Ломоносова премия¹⁰. Близо век след публикуването му този труд остава недостигнат връх в цамблакознанието. Монографията на Яцимирски за изминалите почти сто години се превръща в мерило за изследователска страст, за педантична скрупулозност в издирването и проучването на първоизточниците, за синтез между историзъм и филологизъм, за универсалност в подхода и оценките на средновековието, за смели научни хипотези. Нещо повече — в 200-годишната история на цамблакознанието монографията на Яцимирски е емблематична за богатството и сложността на научната проблематика, свързана с жизнения и творческия път на един от най-големите титани на средновековната славянска култура и литература. Още въвеждащите думи на учения издават огромното му въодушевление и преклонение, които го съпътстват до последните редове на книгата, в която с научна ерудиция и добросъвестна обективност вае образа на амбициозния църковен деец, талантивия дипломат и блестящ писател Григорий Цамблак. „Оригиналният и мощен образ на Цамблак — пише Яцимирски

— на талантливия църковен писател, плодовит проповедник, трудолюбив и просветен книжовник и строг подвижник, метежният дух на когото сякаш не знаел отечество, ни се представя като сложна личност и неуравновесена натура. Вечен странник и неудачник, той живее и работи в различни страни на славянския юг и затова принадлежи на историята на българската, сръбската, румънската и руската литература ...¹¹.

Приносът на Яцимирски в тази монография най-общо може да се очертае в няколко аспекта: първо — критически преглед на най-важните научни публикации за Цамблак до началото на ХХ в.; второ — нов прочит и коментар на всички известни дотогава извори за биографията му; трето — очертаване (в различна степен убедителност) на основните периоди в живота, църковната, обществената и книжовната му дейност с характеристика на конкретните прояви в нея; четвърто — установяване в резултат на лични археографски издирвания относително пълния обем на Цамблаковото творческо дело. Най-убедителен е Яцимирски в осветляването на руския период в жизнения и творчески път на Цамблак — както при изясняване на най-важните моменти в административната му дейност като киевски митрополит, така и в систематизирането и интерпретирането на книжовните му изяви. Той не само очертава кръга на Цамблаковите произведения, не само проучва тяхното разпространение в руските ръкописи, но обръща внимание и на влиянието, което те упражняват върху някои руски писатели. Най-показателно за последното е сравнителното му изследване на Цамблаковото „Мъчение на Йоан Нови Бялградски“ и „Житие на Георги Нови Софийски“ от псковския монах Илия¹². Така Яцимирски пръв обръща внимание на изключително важния въпрос за творческото влияние на именития български писател върху руските писатели. Този проблем продължава да стои открит и днес в цамблакианата.

Две години по-късно през 1906 г. А. И. Яцимирски публикува втори забележителен труд за Цамблак, озаглавен „Из истории славянской проповеди в Молдавии. Неизвестные произведения Григория Цамблака, подражания ему и переводы монаха Гавриила“. В него той публикува текстовете на 5 произведения от румънския период в живота на писателя: „Мъчение на Йоан Нови Бялградски“, „Похвално слово за великомъченик Георги Победоносец“ (второто), „Слово на Цветница“, „Беседа за поста и сълзите“ и „Беседа за милостинята и нищите“¹³. В археографския преглед Яцимирски посочва 31 преписа на Мъчението, 2 преписа от Словото на Цветница, по 3 преписа на беседите. Той обаче не се занимава с историята на текста, която може да се проследи по

известните преписи, тъй като старинността на публикуваните преписи е гаранция за тяхната меродавност. Заслуга на Яцимирски е, че както в тази си книга, така и в първата, включва в научно обръщение над 100 ръкописа с български, молдовски и руски произход, които съдържат няколко десетки преписи на Цамблакови творби. Сложните текстологически взаимоотношения между тях остават проблем за бъдещите изследвачи. И двете солидни книги на Яцимирски обаче намират широк отклик сред руските слависти¹⁴. А монографията за Цамблак веднага е оценена високо и от българските учени¹⁵.

Научният интерес към Григорий Цамблак в България също има своя история. Той е твърде показателен общо за историята на родната старобългаристика и палеославистика. Докато в края на XIX и началото на XX в. тя прави първите си плахи стъпки, 100 години по-късно — в края на XX и началото на XXI в. — тя е един от най-интензивно развиващите се дялове на българското литературознание. Същото може да се каже и за родното цамблакознание. Първите български научни публикации за най-известния Евтимиев ученик са не само малко на брой, но имат и съвсем епизодичен и случаен характер. Така през 1870 г. на страниците на в. „Македония“ се появява анонимна статия под заглавие „Григорий Цамблак — Нещо за руската църква“¹⁶. Именно взаимоотношенията между българската и руската православни църкви и ролята на Григорий Цамблак в тях са предмет на няколко авторски и анонимни статии до края на века¹⁷. Както и трябва да се очаква, изследователско внимание към Григорий Цамблак е засвидетелствано и във всички български публикации за знаменития му учител патриарх Евтимий Търновски. Още в първите монографични трудове на Д. Маринов, Хр. Ив. Попов, С. Цанков, отпечатани през първото десетилетие на XX в., животът и дейността на последния средновековен български патриарх са проследени и характеризирани изцяло въз основа на Цамблаковото похвално слово за него¹⁸. В края на XIX и началото на XX в. се появяват и първите цялостни курсове и ръководства по история на българската литература, в които съвсем правомерно се отделя по-малко или повече място за църковната и писателската дейност на Григорий Цамблак. Най-напред се превежда на български език известната „История на славянските литератури“ на А. Н. Пипин и В. Д. Спасович, в която достойно е представен и големият южнославянски писател Цамблак¹⁹. По-кратки или по-пространни характеристики за него са налице и в систематичните курсове по история на българската литература на Д. Маринов, А. Теодоров-Балан, Цв. Минков, Бож. Ангелов, Б. Пенев, Л. Ковачев, Г. Константинов и др.²⁰ Българските учени са едино-

душни както по въпроса за българската народностна принадлежност на Цамблак, така и за родството му с митрополит Киприан и духовната му близост с патриарх Евтимий.

През 30-те години на ХХ в. у нас се появяват първите сериозни научни статии за личността и творческото дело на Цамблак, в които се оглеждат усилията и възможностите на тогавашната историко-литературна мисъл в България да представи сравнително по-пълно постиженията на съвременното цамблакознание. В това отношение определени приноси имат М. Генов²¹ и В. Сл. Киселков²². Те заслужено го нареждат сред най-бележитите представители на средновековната българска литература и конкретно на Търновската книжовна школа, която според тях „се явява втора по културно значение на Балканския полуостров след Атон“²³. И двамата учени представят основните моменти от жизнения път на големия църковен деец и писател по монографията на Яцимирски макар да се стремят да оценяват най-значителните прояви в него от гледната точка на българи. Затова някак естествено се налага впечатлението, че те се интересуват предимно от тези произведения, които свързват Цамблак с България. Те дори посвещават специални публикации на Цамблаковото Похвално слово за патриарх Евтимий и включват в научно обръщение първите му преводи на новобългарски език²⁴. През 1943 г. излиза и неголямата по обем книга на В. Сл. Киселков „Митрополит Григорий Цамблак“, която е първият български историко-литературен очерк за писателя, в който като приложение е поместен и новобългарският превод на Похвалното слово за патриарх Евтимий и Разказа за пренасяне мощите на св. Параскева от Търново във Видин и Сърбия²⁵. Всепризната е заслугата на Киселков, че чрез тези преводи на най-известните Цамблакови произведения, както и на други значителни творби на Търновската книжовна школа, той определено съдейства за приобщаване на повече българи към богатствата на средновековната литература. На тази културно-историческа мисия неуморният изследвач служи и с отпечатания си по-късно обобщаващ труд „Проуки и очерти по старобългарска литература“, в който отново е отделено подобаващо внимание и на Григорий Цамблак^{25a}.

През 40-те години приобщават своите изследователски усилия за проучване на богатата проблематика, свързана с Григорий Цамблак, такива видни медиевисти като И. Дуйчев²⁶ и И. Снегаров²⁷. Те първи излизат от сферата на панорамното представяне на личността и делото на писателя и насочват вниманието към проучване на конкретни въпроси и аспекти от тях. Така анализът на описаното от Цамблак

„чудо“ с вдървената десница на палача над главата на изправения на Лобната скала за посичане патриарх Евтимий довежда И. Дуйчев до извода, че този легендарен мотив, натоварен с огромна емоционална и психологическа сила, е включен от писателя художник по аналогия със сходен момент в Библията. А И. Снегаров поставя акцента в своите изследвания най-вече върху ролята и мястото на Цамблак в историята на българо-руските културни връзки през средновековието.

Сред най-активните ценители на Цамблак от първата половина на ХХ в., разбира се, трябва да се постави големият познавач на българската средновековна култура и литература Й. Иванов. Още през 1908 г. той публикува в капиталния си труд „Български старини из Македония“ Цамблаковия Разказ за пренасяне мощите на св. Петка от Търново във Видин и Сърбия по препис от XV в. от Зографския манастир. А във второто издание на същия труд (1931) той напечатва текста на същото произведение по преписа на Мардарий Рилски от 1483 г.²⁸ Творецът Цамблак получава висока оценка в курса лекции на уважавания професор, който не пропуска да удостои с внимание неговото авторско дело и в известния си труд „Старобългарски разкази“²⁹. На Й. Иванов принадлежи и най-аргументираната обосновка на тезата за българската народностна принадлежност на митрополит Киприан и Григорий Цамблак и за родството помежду им. Тя е изложена в образцовата му студия „Българското книжовно влияние в Русия при митрополит Киприан (1375—1406)“, издадена 10 години след смъртта на учения³⁰. Тезата на Й. Иванов се основава на задълбочен анализ на известните извори по този въпрос и най-вече на Цамблаковото „Надгробно слово за митрополит Киприан“. Тя, както и цялата студия, илюстрира в най-голяма мяра блестящото съчетание у учения на палеографа, археографа, текстолога и литературния историк. Убедително е защитена идеята както за българо-руското, така и за общославянското политическо и културно единение не само през средновековието, но и в поново време³¹. Откритите и обнародвани от Й. Иванов в многобройните му трудове исторически и литературни паметници, придружени с вещи коментари, бележки и научни изследвания са рутинна база и за съвременната палеославистика. Те създават и солидните основи на днешната старобългаристика³².

За съществен напредък в областта на палеославистиката и старобългаристиката в България може да се говори от началото на 60-те години на ХХ в. Тук е границата и между двата етапа в развитието на българското цамблакознание. Естествено научният интерес към личността и делото на Григорий Цамблак е неразривна част от огромния интерес към богатата и неизчерпаема проблематика на Търновската

книжовна школа, която редом с необятната Кирило-Методиевска проблематика става доминираща в родната медиевистика. И това е съвсем закономерно, защото те са свързани с двата „златни века“ в историята на старобългарската култура и литература през IX—X и през XIV в. и имат решаващо значение за цялостното проучване на българското средновековие. Значителното активизиране на старобългаристичните проучвания в началото на 60-те години е инспирирано от подготовката и издаването на първи том от 4-томната академична история на българската литература. Той обединява изследователските усилия на най-авторитетните литературни историци-медиевисти у нас по това време. Очеркът за Григорий Цамблак е авторско дело на В. Велчев³³. В него е налице не само стремеж за панорамно проследяване на живота и творчеството на забележителния писател, но и амбиция за интерпретиране на конкретните жизнено факти и творчески прояви в светлината на новите съвременни тенденции в чуждото и българското литературознание. Личността и делото на Цамблак се оказват най-благодатни за осмисляне на интересните и оригинални идеи на Д. С. Лихачов, изложени на IV славистичен конгрес в Москва през 1958 г., за източноевропейското предвъзраждане. След като характеризира най-значителните творчески постижения на писателя, В. Велчев стига до следните обобщения: „В сравнение с писателите от предходни епохи Григорий Цамблак обновява литературата откъм теми и форми, развивайки при променените социално-политически и културни условия традициите на Евтимиевата книжовна школа. Макар да принадлежи към господстващата феодална класа, да разграничава твърде определено хората „по име“ и „произход“ от останалата маса, в личността на Цамблак наблюдаваме черти, които в известен смисъл издават промени в миросгледа на тази класа, забелязваме тенденции, които представят някакво отклонение от типичното за средновековния човек гледане на нещата, обръщане на погледа към света и човека, въвеждане в обсега на изображение на природата, обществото, родината и народа, човешката личност“³⁴. Именно в тези насоки се съзират „белезите на предренесансовеяния в мисленето на писателя“³⁵.

В духа на новите виждания на 60-те години за източноевропейското и славянското предвъзраждане и мястото на Цамблак в него се вписва и книгата на К. Мечев „Григорий Цамблак“, издадена през 1969 г. Негова изходна позиция е изказаната мисъл от Д. С. Лихачов, че „Цамблак е бил първият предренесансов писател в България“ и затова авторската задача на Мечев е „да изпълни това определение с конкретно фактически-идейно съдържание, като анализира онази част от творчеството на Цамблак, която и днес може да се измерва с естетически

критерии“. Книгата е издържана в литературоведски план, а акцентът ѝ е поставен върху новото, „което Григорий Цамблак внася в изобразителните похвати на старобългарската литература“ и върху убеждението, че „неговото творчество в най-значителната си част стои на границата между средновековието и ренесанса“.

За активизирането на старобългаристичните проучвания, включително и за Григорий Цамблак, през последните четири десетилетия на ХХ в. важна роля изиграват научните институции, в които се съсредоточава изучаването на историята, културата, литературата, езика, изкуството, философията на българското средновековие. Такива научноизследователски институти се създават в края на 50-те и началото на 60-те години на века в структурата на Българската академия на науките, които работят в тясно сътрудничество с българските университети. Първото голямо и мащабно дело на Института за литература към БАН е вече посочената 4-томна „История на българската литература“, чийто I том е посветен на старобългарската литература (1962). През следващите години изследователските усилия на българските медиевисти се съсредоточават главно върху два кръга въпроси — Кирило-Методиевската проблематика и проблематиката на Търновската книжовна школа, без, разбира се, да се омаловажават постиженията и на другите тематични области на старобългаристиката. Обективността налага да се признае, че докато научноизследователската работа върху Кирило-Методиевските проблеми е съсредоточена предимно в Институтите на БАН и Софийския университет (оглавявана от 1980 г. насам от Кирило-Методиевския научен център към Президиума на БАН), то проучването на Търновската книжовна школа става доминираща научноизследователска задача за създадения през 1963 г. Великотърновски университет. Като наследник на школата-университет на патриарх Евтимий Търновски от XIV в., през следващите години той става инициатор и организатор на крупни научни форуми, на изследователски и издателски проекти, които бележат съществен напредък в комплексното изучаване на ролята, мястото и значението на Търновската книжовна школа в културата на Източна Европа³⁶. Същевременно съвместната научноизследователска работа в тази насока на медиевисти с различни профили (палеографи, текстолози, литературни историци, езиковеди, историци, философи, богослови, изкуствоведи) е пример за истинско научно сътрудничество между специалисти и научни звена както в България, така и от други славянски и неславянски страни³⁷.

През 1972 г. с решение на тогавашния Държавен комитет за наука и технически прогрес (заповед № 2013 от 3.X.1972 г. на ДКНТП) е съз-

даден научноизследователски център „Търновска книжовна школа“ към Великотърновския университет, който има задача да координира работата по тази проблематика на великотърновските медиевисти и на специалистите от другите академични и университетски звена у нас и в чужбина. Дългосрочната програма на центъра предвижда издирване, текстологическо проучване и подготовка за издаване на събраните съчинения на всички представители на Търновската книжовна школа, провеждане на международни научни форуми върху нейната проблематика, написване на монографични изследвания за най-крупните писатели и творби, разработване на докторски дисертации. Тези извънредно важни, но и изключително трудоемки за изпълнение задачи изискват в повечето случаи колективните усилия на много специалисти, и то от различни профили, за да се превърне програмата в реалност. Наченато е едно голямо дело, с първостепенно значение не само за старобългаристиката, но и за славистиката, тъй като делото на дейците на Търновската книжовна школа е едно от най-ярките обединителни звена между славянските народи през XIV—XV век.

Изключително ползотворен момент в работата на научноизследователския център „Търновска книжовна школа“ е организирането и провеждането периодически на международни симпозиуми за Търновската книжовна школа, които играят значителна роля за активизиране на проучванията върху нейната проблематика както у нас, така и в чужбина. Проведените досега във Велико Търново седем международни симпозиума през 1971, 1976, 1980, 1985, 1989, 1994 и 1999 г. привлякоха за участие с доклади старобългаристи и слависти от България и много други славянски и неславянски страни. Техните доклади и научни съобщения допринесоха за уплътняване на многостранната и обективна научна оценка за мястото, ролята и значението на Търновската книжовна школа в културния и литературния живот на балканските и славянските народи през XIV и XV в. Конкретизирането на тематиката на симпозиумите позволи работата им да придобие по-целенасочен и действително научноизследователски характер. Резултатите от тази работа имат и реални измерения, тъй като докладите и научните съобщения от симпозиумите бяха издадени от Великотърновския университет и Института за балканистика при БАН в седем обемисти сборника под наслов „Търновска книжовна школа“ (1974, 1980, 1984, 1985, 1994, 1999 и 2002 г.). С основание може да се твърди, че те съдържат последната авторитетна дума на българската, а до голяма степен и на чуждата наука, върху богатата и с първостепенно значение за националната културна история проблематика за Търновската книжовна школа.

Естествено повечето от представените изследвания на тези симпозиуми и публикувани в поредицата „Търновска книжовна школа“ разглеждат въпросите за организацията на школата, за нейната същност, задачи, постижения, значение. По-голямата част от тях са посветени на бащата на школата Евтимий Търновски и третираат важни страни на неговото многостранно обществено-политическо, църковно-културно, научно-реформаторско и литературно-творческо дело. Не е малък и броят на проучванията, които имат за предмет отделни моменти от делото на Евтимиевите ученици, и които допълват и обогатяват представата за обема на понятието „Търновска книжовна школа“.

Както и трябва да се очаква средищно място в научната проблематика на „търновските“ симпозиуми заемат личността и делото на Григорий Цамблак. Сериозна стъпка за разширяването и задълбочаването на научните изследвания за талантливия Евтимиев ученик е третият международен симпозиум (1980 г.) на тема „Григорий Цамблак — живот и творчество“³⁸. Конкретността на темата позволява по-цялостно и по-многостранно разглеждане на множество въпроси, които съвременната наука поставя пред изследвачите на този бележит представител на Търновската книжовна школа: личностното авторско начало у Григорий Цамблак, литературно-естетическите възгледи на писателя, съдбата на отделни негови произведения и сборници с тях в ръкописната традиция през вековете, художественото своеобразие на Цамблаковото литературно дело, неговата поетика, стилистика, особеностите на езика му, мястото, ролята и значението на Григорий Цамблак в политическата, културната и литературната история на България, балканските и славянските страни и т. н. Едни от тези въпроси досега изобщо не са поставяни, други получават по-задълбочена интерпретация въз основа на нови или по-малко познати изворови, археографски и текстологически материали, трети се отличават с оригиналност и самобитност на вижданията. Но почти всички разработки съдържат редица приносни моменти, стимулиращи бъдещите изследвания за Григорий Цамблак³⁹.

Последните четири десетилетия на ХХ в., които наистина са продуктивни за палеославистиката и старобългаристиката, са твърде резултатни и за цамблакознанието. Налице е една очевидна закономерност — нарастване, разширяване и задълбочаване на научния интерес към богатата, сложна и благодатна проблематика, свързана с личността и делото на този феномен на българската средновековна история, култура и литература. Отличителна характеристика на тази проблематика е нейната комплексност. Именно тя налага определено интердис-

циплинарния подход в представянето и оценяването на многобройните аспекти в църковната, политическата, дипломатическата, литературно-творческата дейност на именития писател. Прегледът на научната литература показва, че Цамблак представлява огромен изследователски интерес за историци, литературоведи, лингвисти, политолози, философи, богослови, културолози, музиковеди. Създава се впечатление действително за необятна и неизчерпаема научноизследователска проблематика.

Безспорно, най-значителни успехи през последните десетилетия са постигнати в монографичното представяне на отделни произведения на Григорий Цамблак. Тук най-напред трябва да се представят няколко новаторски по замисъл и изпълнение книги, дело на авторски колективи от преподаватели във Великотърновския университет: Те са по същество нов тип изследвания, осъществени от литератори и езиковеди, които имат за задача комплексно да представят едни от най-бележитите творби на писателя. Това е постигнато чрез една своеобразна композиция на книгите, в които са налице няколко компонента: студии за историко-литературната стойност и езиковите особености на конкретното произведение, археографски преглед на преписите му, установен и нормализиран старобългарски текст с успореден новобългарски превод, фотокопия на основния препис, речник-индекс на думите и формите в текста.

Първата книга излиза през 1966 г. и е дело на П. Русев и А. Давидов. Озаглавена е „Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература“. В нея са поместени историко-литературна студия за мястото и приноса на Григорий Цамблак в старата румънска култура и литература, анализ на най-стария препис на почти неизвестното Цамблаково произведение с румънска тематика „Мъчение на Йоан Нови Бялградски (Сучавски)“, нормализиран старобългарски текст и новобългарски превод на същото произведение, фотокопия на текста по преписа на Гавриил Урик от 1438 г. и речник-индекс на думите и формите в творбата. На основата на стари и нови изворови материали с критически поглед към съществуващата научна литература се утвърждава становището, че през 1401 г. Григорий Цамблак е изпратен със специална мисия от Цариградската патриаршия в молдовската столица Сучава, където той живее и работи до есента на 1406 г. в качеството си на презвитер на великата молдовлахийска църква и проповедник във владетелската школа на Александър Добрия. По същество е дадена нова оценка на Цамблаковата многостранна обществена и дипломатическа дейност в Молдова, която е здраво свързана с актуалните проблеми на балканската действителност в края на XIV и началото на XV в.

За пръв път се анализират и някои от молдовските църковни проповеди на Цамблак, които макар да третират общохристиянски теми също се свързват с авторската тревожна и трагична съвременност. С особено внимание най-голямо внимание в книгата е отделено на „Мъчение на Йоан Нови Бялградски (Сучавски)“, което е най-значителният принос на Григорий Цамблак в старата румънска литература. Произведението е обстойно анализирано и представено в старобългарски оригинал и в новобългарски превод. Изследвана е и неговата лексика⁴⁰.

Втората книга — „Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак“ — е колективно дело на П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев и излиза през 1971 г. Тя включва студии за Цамблаковото Похвално слово за Евтимий като литературно-художествена творба и за мястото му в развитието на българския книжовен език; археографски преглед на преписите и изданията му; текст на основния препис с разчетения и новобългарски превод; речник-индекс. Авторската концепция за предмета на книгата е синтезирана в историко-литературната студия на П. Русев, според когото „Похвално слово за Евтимий“ от Григорий Цамблак „е българско по тематика, по съдържание, по дух и герои, по засегнати събития, по цел, по атмосфера. Тъкмо поради това то е най-хубавата, най-вдъхновено написаната, художествено най-завършената и най-силно въздействащата поетическа творба на Цамблак“⁴¹.

Третата книга — „Житие на Стефан Дечански от Григорий Цамблак“ е подготвена също от авторски колектив — А. Давидов, Г. Данчев, Н. Дончева-Панайотова, П. Ковачева, Т. Генчева — и е отпечатана през 1983 г. Както първите две и тази книга е издадена от БАН. И в нея критичното издание на текста се съпровожда с литературен и езиков анализ и пълен речник-индекс. Творбата се издава по непубликувания досега Рилски препис в сборника на Владислав Граматик от 1479 г. Включени са също археографско описание на известните преписи и разчетения по най-важните от тях. Комплексното проучване на най-известната Цамблакова творба от сръбския период в живота на талантивия балкански писател извежда на преден план актуалното ѝ звучене за края на XIV в. и голямото ѝ значение в историята на българо-сръбските езиково-литературни отношения.

Концепцията за този нов тип издания принадлежи на проф. Пеню Русев, който всъщност е всепризнатият инициатор и практически организатор и ръководител на най-значителните научни проекти за Търновската книжовна школа след средата на 60-те години на XX в. (международни симпозиуми и отпечатване на материалите от тях в поредица сборници, подготовка на събраните съчинения на търновските

писатели за издаване, монографични изследвания, дисертации). Неоспорима е неговата заслуга за налагането на нейната проблематика като актуална национална и международна научноизследователска задача. На въпросите за възникването на школата, за нейната организация, идейна основа, постижения, традиции, той посвещава редица книги, студии, статии. Вижданията му по тези важни въпроси най-добре са разгърнати и изложени в програмните му студии „Школата на Евтимий Търновски в манастира „Св. Троица“⁴² и „Реформата на Евтимий Търновски (Характер, особености, разпространение)“⁴³. Трябва да се отбележи, че П. Русев разглежда и оценява Търновската книжовна школа винаги в контекста на цялостния духовен и културен живот в България през средновековието и в обкръжението на другите балкански и славянски култури. Това най-добре проличава в студията му „Место и роль Търновской Евфимиевой школы в культурном общении на Балканах и в Восточной Европе в средние века“⁴⁴. В тези студии Евтимиевата висша школа в манастира „Св. Троица“ край Търново е многостранно охарактеризирана като просветно-образователен, научнотворчески и художествен център. Акцентувано е на обстоятелството, че цялостната дейност в този манастир-школа е подчинена на разбирането на Патриарх Евтимий и неговите съратници за обединяване и сплотяване идеологически на българската народност в края на XIV в., за да я направят способна за борба с османските нашественици. Така резултатите от организаторско-реформаторската, научно-филологическата и литературно-творческата работа на Евтимий Търновски и ръководената от него школа са осмислени и оценени с оглед на конкретните общественно-политически условия през последните десетилетия от съществуването на втората българска държава, но и с оглед на цялостното общественно и духовно развитие на православно-християнските народи на Балканите и в Източна Европа.

Най-добрият пример за тази българска, общобалканска и общославянска църковно-политическа и културно-историческа платформа на епохата, с глобално значение не само за Източна, но и за цяла Европа, П. Русев вижда в личността и делото на Григорий Цамблак. Научният му интерес към Търновската книжовна школа всъщност започва именно от най-талантливия Евтимиев ученик. Още през 1966 г. ученият ангажира вниманието на участниците в Първия международен конгрес по балканистика (София, 26 август — 1 септември) с доклад на тема „Григорий Цамблак — български, сръбски, румънски и руски писател“, който през 1968 г. е публикуван на български език като отделна студия, а през 1971 г. е напечатан и в Актовете на конгреса⁴⁵. Изследването излага принципното разбиране на автора за междуна-

родния характер и значение на дейността на Григорий Цамблак, което се превръща в основополагащо за следващите не малко на брой проучвания, които П. Русев посвещава на именития писател. Според учения Цамблак живее и работи поради създадите се исторически обстоятелства в края на XIV в. в България, Сърбия, Византия, Молдова, Литва, Русия и навсякъде твори в духа на създадените от бележития му учител Евтимий Търновски литературни традиции. Неговите произведения отразяват живота и обществената действителност в тези страни. П. Русев смята, че според характера на литературното отражение в тях произведенията на Цамблак съставят две отделни групи: църковни проповеди с общохристиянска тематика, и жития, мъчения и похвални слова, свързани с живота в България, Сърбия, Молдова, Русия. Анализът на цялото творчество на Гр. Цамблак показва, че то отразява действителността на Балканите и в Европа. Жизнената и авторска позиция на Цамблак — подчертава П. Русев — го разкрива като български писател, но в същото време и като писател на сърбите, румънците, даже на гърците — т. е. балкански, и едновременно на русите и украинците — т. е. славянски и източноевропейски писател.

Заслуга на П. Русев е, че полага началото на комплексно проучване на най-значителните произведения на Григорий Цамблак. Убеден в необходимостта от нов тип изследвания, които да представят литературната съдба и историята на текста на всяка Цамблакова творба през вековете, идейно-естетическото ѝ своеобразие и художествената ѝ същност, езиково-стилната ѝ характеристика и словното ѝ богатство, мястото ѝ в историята на литературата и в историята на българския език, П. Русев сформира авторски колективи, които подготвят и издават посочените вече три новаторски по замисъл и изпълнение книги за отделни Цамблакови произведения. Сам той участва като автор в първите две от тях — „Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература“ (1966 г. в съавторство с А. Давидов) и „Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак“ (1971 г. в съавторство с И. Гълъбов, А. Давидов и Г. Данчев). В историко-литературните студии, поместени в тези книги, които са авторско дело на П. Русев, в новобългарските преводи на съответните произведения, изготвени в съавторство с колегите-езиковеди, той успява да покаже идейното богатство и дълбокия смисъл на Цамблаковото творчество, да разкрие здравата му връзка с актуалните проблеми на неговата епоха, художественото му своеобразие.

За да се добие по-пълна представа за приноса на П. Русев в изследването на Григорий Цамблак, когато той винаги оценява като ко-

рифей на Търновската книжовна школа, освен посочените книги и студии, трябва да се споменат още някои интересни негови студии и статии: „Стилистиката, поетиката и естетиката на исихазма в творчеството на търновските книжовници (Евтимий Търновски, Киприан, Григорий Цамблак)“ (сп. Проблеми на изкуството, 1976 г., кн. 4), „Словесното майсторство на писателите от Търновската Евтимиева школа“ (сп. Пламък, 1980 г., кн. 7), „Литературно наследство Григория Цамблака“ (Etudes balkaniques, 1980 г., кн. 2), „Григорий Цамблак — навременна международна научноизследователска задача“ (Търновска книжовна школа, Т. 3, 1984) и др.⁴⁶

Истински синтез на продължителните научни занимания на П. Русев върху търновските писатели от края на XIV и началото на XV век е последната му книга „Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа“ (1983 г.). Тя също е плод на действително комплексен подход в осветляването на трудната и неразработена досега проблематика за естетиката и художественото майсторство на най-значителните представители на Търновската книжовна школа — Патриарх Евтимий, Митрополит Киприан, Григорий Цамблак. В нея са охарактеризирани историческите и философско-религиозни основи на естетическите разбирания на търновските книжовници. В това отношение авторът обобщава направеното и постигнатото през последните години от лингвисти, литературни историци, изкуствоведи, историци на философията и т. н. Проследявайки връзката на исихастките разбирания с метафрастиката от X в. П. Русев доказва, че „исихазмът развива идеите за фразата и метафразата върху нова философско-религиозна основа и постига всъщност нов етап на словесно художествено майсторство“. На тази основа той систематизира принципите на художествения език и на художествената структура на произведенията на търновските писатели, техните морфологични, лексикални и синтактични особености. Своите обобщения за естетиката и художественото майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа П. Русев илюстрира с критически анализ на две конкретни произведения, едно от които, разбира се, е Цамблаковото „Похвално слово за Патриарх Евтимий, оценено като „класическа творба на старобългарското словесно изкуство“⁴⁷.

Изследванията на П. Русев върху проблематиката на Търновската книжовна школа, сред които централно място заемат проучванията му за Григорий Цамблак, го нареждат сред литературоведите-старобългаристи, които през втората половина на ХХ в. правят най-голям принос в цамблакознанието и същевременно бележат значителен влог

в цялостното комплексно изучаване на Търновската книжовна школа като общобългарско и общославянско явление със значение не само за средновековната, но и за съвременната културна история⁴⁸.

Известно е, че едно научно дело е значимо и живо, ако има съмишленици и последователи. Показателен за това е примерът с проф. Пеню Русев. Много от неговите новаторски идеи и оригинални постановки се оказват продуктивни за бъдещите изследвания върху проблематиката на Търновската книжовна школа и конкретно за цамблакознанието. Последните две десетилетия на ХХ в. обогатяват историографията за Григорий Цамблак с нови монографични и специализирани издания, които продължават да разкриват малко познати или неизвестни страници от личната и творческата биография на големия църковен деец, политик, дипломат и писател. Освен Третия международен симпозиум за Търновската книжовна школа през 1980 г., посветен изцяло на живота и творчеството на Григорий Цамблак, „цамблаковската проблематика“ доминира в програмата и на другите „търновски“ симпозиуми. Прегледът на публикуваните от тях научни разработки очертава многообразието на проблеми, които продължават да ангажират изследователското внимание на специалисти-цамблаковеди както от България, така и от чужбина: проблеми на изворознанието и историографията за Григорий Цамблак (Епископ Нестор, Н. Дончева-Панайотова, Н. Проданов); Григорий Цамблак, балканската история и църковно-политическите доктрини на средновековна Европа (Ю. Бегунов, Х.-Д. Дьопман, Й. Андреев, И. Петкова); творчески връзки между Патриарх Евтимий, Григорий Цамблак и другите дейци на Търновската книжовна школа (Д. Кенанов, С. Иванов); литературно-естетическите възгледи и художественото своеобразие на Цамблаковите произведения (Ал. Наумов, А. Коссова, К. Мечев); Григорий Цамблак и търновските литературни традиции в България (Н. Драгова, С. Райчинов), в Сърбия (Р. Маринкович, Дж. Трифунович, Д. Петрович, Г. Сване, П. Ангелов), в Молдова (Й. Лаудат, П. Бойчева, Ал. Паскал, Г. Нешев, Й.-Р. Мирча), в Русия (Л. Боева, М. Байчева, Н. Дончева-Панайотова); историческа документалност и извороведчески проблеми в творчеството на Григорий Цамблак (Г. Данчев, Л. Горина, Б. Николова); литературната съдба на Цамблаковите произведения и авторските му сборници (Д. Гонис, Г. Петков, Н. Дончева-Панайотова); проблеми на езика и стила на Григорий Цамблак (Д. Иванова-Мирчева, А. Давидов, Ив. Харалампиев, Й. Русек, Б. Велчева, Ан. Даскалова, Ал. Младенович, Л. Селимски, П. Ковачева, Д. Фрайданк, К. Кабакчиев); Григорий Цамблак и преводаческото изкуство на Търновската книжовна школа

— постижения и традиции (К. Иванова, Б. Христова, Ал. Наумов, Св. Николова, М. Спасова, М. Тихова, Д. Дунков, Е. Благова, Р. Павлова); Григорий Цамблак и музикално-певческите традиции на Търновската книжовна школа (Е. Тончева, С. Кожухаров, С. Лазаров, Н. Константинова); неизвестни произведения на Григорий Цамблак (В. Тъпкова-Займова, Н. Дончева-Панайотова, П. Стефанов); проблеми на художествения превод на Цамблакови произведения на съвременен български език (Р. Русинов, Ив. Харалампиев, К. Кабакчиев)⁴⁹.

Както се вижда параметрите на „цамблаковската“ проблематика са доста широки и отворени. Твърде многочислена е и плеадата от български и чужди специалисти, които в наше време посвещават изследователските си усилия за проучване на различни аспекти от живота и делото на една от най-видните личности, които средновековно Търново дава на България, православно-християнския свят и европейската култура. Картината на съвременното цамблакознание е много по-богата от тази, която представят сборниците от поредицата „Търновска книжовна школа“. На страниците на българските и чуждестранните научни издания се откриват публикации, които третират и други аспекти от „цамблаковската“ проблематика⁵⁰. Учените се интересуват от всичко, свързано с писателя — от етимологията на името Цамблак до версиите за смъртта му, от дискусиите за народностната му принадлежност до ролята и мястото му в европейската политика и култура. Историографският преглед на публикациите от последните две десетилетия на ХХ век не само очертава проблемите на съвременното цамблакознание, но разкрива и нерешените задачи, които стоят пред него. Те обаче са предмет на друга публикация.

БЕЛЕЖКИ

¹ Бегунов, Ю. К. Грађа за библиографију радова о Григорију Цамблаку. — Књижевна историја, Београд, 1974, VI, № 24, с. 771—792.

² Вж. Русев, П. Григорий Цамблак — навременна международна научноизследователска задача. — В: Търновска книжовна школа. Т. 3. Григорий Цамблак — живот и творчество. С., 1984, с. 11—20.

³ Повече вж. Дончева-Панайотова, Н. Творческото наследство на Григорий Цамблак в проучванията на руските учени от XIX век. — В: Българистични проучвания. Актуални проблеми на българистиката и славистиката. Т. 10 (под печат).

⁴ Вж. Дончева-Панайотова, Н. Руската историко-филологическа наука от XIX век за биографията на Григорий Цамблак. — В: Българистични проучвания. Актуални проблеми на българистиката и славистиката. Т. 9. В. Търново, 2003, с. 82—95.

⁵ Подробности в посочените публикации в бел. 3 и 4.

⁶ **Kaľuźniacki, E.** Aus der panegyrischen Litteratur der Südslaven. Wien, 1901, s. 28—60. По същия препис е и най-новото издание на произведението. Вж. **Русев, П., Гълъбов, И., Давидов, А., Данчев, Г.** Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. С., 1971, с. 91 и сл.

⁷ **Kaľuźniacki, E.** Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375—1393) nach den besten Handschriften. Wien, 1901, s. 432—436.

⁸ **Яцимирский, А. И.** 1) Мелкие тексты и заметки по старинной славянской и русской литературе. — Известия ОРЯС, IV, 2, СПб., 1898, с. 432—436; V, 4, 1899, с. 1237—1242; XI, 2, СПб., 1906, с. 302—304; 2) Славянские и русские рукописи румынских библиотек, с 42 автотипными снимками. СПб., 1905; 3) Из истории славянской письменности в Молдавии и Валахии XV—XVI вв. СП., 1906; 4) К истории апокрифов и легенд в южнославянской письменности. — Известия ОРЯС, Т. XIV, кн. 2. СПб., 1909, с. 267—322; Т. XIV, кн. 3. СПб., 1910, с. 103—159; 5) Описание южнославянских и русских рукописей заграничных библиотек. СПб., 1921 и др.

⁹ Пос. съч., с. LXXII.

¹⁰ За живота и научната дейност на Александър Иванович Яцимирски вж.: **Александров, А. И.** О трудах А. И. Яцимирского по славянской филологии. Казань, 1906; **Кидель, А.** Александър Иванович Яцимирский. Биобиблиография. Кишинев, 1967; **Матковская, А. А., Яцимирский, А. И.** Биобиблиографический справочник. Кишинев, 1979.

¹¹ **Яцимирский, А. И.** Григорий Цамблак. Очерк его жизни, административной и книжной деятельности. Изд. Импер. Ак. наук, с 14 снимками. СПб., 1904, с. 1.

¹² Пак там, с. 457—461.

¹³ **Яцимирский, А. И.** Из истории славянской проповеди в Молдавии. Неизвестные произведения Григория Цамблака, подражания ему и переводы монаха Гавриила с 4 автотипными снимками. Памятники древней письменности и искусства. CLXIII. СПб., 1906, с. 1—63.

¹⁴ Вж. рецензиите за двата труда на А. И. Александров, Г. А. Илински, Е. Ф. Карски, И. Покровски, К. ф. Радченко, М. Петровски, М. Г. Попруженко и др. в посочените по-горе библиографски справочници за А. И. Яцимирски на А. Кидел и А. А. Матковская.

¹⁵ **Бобчев, С. С.** [Рецензия за:] А. И. Яцимирский А. И. Григорий Цамблак. Очерк его жизни, административной и книжной деятельности. СПб., 1904. — Българска сбирка, XIII, 7, С., 1906, с. 464—465.

¹⁶ Григорий Цамблак — Нещо за руската църква. — Македония, год. IV, 1870, бр. 40 от 7 април. Срв. **Стоянов, М.** Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания 1806—1878 г. Т. II. С., 1959, № 5889.

¹⁷ **Ганчев, Д.** Обозрение на сношенията между руската и българските църкви. — Наука, II. Пловдив, 1882, № 1, с. 78; № 2, с. 136—142, 146—148; **Попов, Х. И.** Учениците на последния търновски патриарх Евтимия, дейст-

увавши въвн от България. — Новини, IV, С., 1893—1894, бр. 16, с. 7; бр. 17, с. 2; бр. 18, с. 2; * Киевский митрополит Григорий Цамблак (Очерк на неговия живот и деятелност). — Български църковен преглед, I, 8, С., 1895, с. 91—96.

¹⁸ **Маринов, Д.** Евтимий, патриарх Търновски. Животът и духовно-обществената му деятелност. Биографически очерк. Русе, 1900; **Попов, Х. И. (Капнилов).** Евтимий, последен търновски и трапезицки патриарх. Пловдив, 1901; **Цанков, С.** Патриарх Евтимий (живот и дейност). С., 1906; Срв. **Кенанов, Д.** Зараждане на научния интерес към делото на патриарх Евтимий Търновски. — В: Българистични проучвания [Кн. 1]. В. Търново, 1996, с. 266—267.

¹⁹ **Пипин, А. Н., Спасович, В. Д.** История на славянските литератури. Кюстендил, 1884, с. [На руски ез. има две изд.: История славянских литератур. Т. I, СПб., 1865; 2 изд. СПб., 1879, с. 94—155].

²⁰ **Маринов, Д.** История на българската литература. Пловдив, 1887, с. 128; **Теодоров-Балан, А.** Българска литература. Кратко ръководство за средни и специални училища. Пловдив, 1896, с. 133—134; **Ангелов, Бож.** Българска литература. Ч. I. Исторически очерк на старата българска литература от началото до отца Паисия. С., 1923, с. 88—90, 93—94; **Минков, Цв.** Конспект по старобългарска литература. Лом, 1925, с. 64; **Пенев, Б.** Българска литература. Кратък исторически преглед. Пловдив, 1930, с. 102—108; **Ковачев, Л.** Стара българска литература. С., 1937, с. 212—218; **Константинов, Г.** Стара българска литература. От св. св. Кирил и Методий до Паисий Хилендарски. С., 1942, с. 113—118.

²¹ **Генов, М.** Григорий Цамблак (Из историята на културните сношения между българи, руси, сърби и румъни). — Бълг. истор. библиотека, год. III, 1930, Т. 2, с. 150—195; **Генов, М.** Търновското царство в среднобългарската литература. — Училищен преглед, XXXI, 1932, № 8, с. 1418—1445.

²² **Киселков, В. Сл.** Григорий Цамблак. — Училищен преглед, XXXIV, 1935, № 10, с. 1165—1183.

²³ **Генов, М.** Григорий Цамблак ..., с. 151.

²⁴ **Ангелов, Бож., Генов, М.** Стара българска литература (IX—XVIII в.) в примери, преводи и библиография. С., 1922, с. 513—529; **Киселков, В. Сл.** Патриарх Евтимий. Похвално слово от Григорий Цамблак. С., 1935.

²⁵ **Киселков, В. Сл.** Митрополит Григорий Цамблак. С., 1943. Вж. с. 31—63; 64—68; 2 изд. 1946.

^{25a} **Киселков, В. Сл.** Григорий Цамблак. — Проуки и очерти по старобългарска литература. С., 1956, с. 231—260; Вж също: **Проданов, Н.** Васил Сл. Киселков (Към историята на изследванията върху Търновската книжовна школа). — В: Търновска книжовна школа. Т.5. В. Търново, 1994, с. 563—569.

²⁶ **Дуйчев, И.** Из старата българска книжнина. Ч. II. Книжовни и исторически паметници от Второто Българско царство. С., 1944, с. 239—250, 401—403; **Дуйчев, И.** Легендарный мотив у Григория Цамблака. — Slavica, XXI, Прага, 1953, № 2—3, с. 345—349; **Дуйчев, И.** Едно неясно място от Цамблаковата възхвала за Евтимий. — Български език, IV, 1954, № 1, с. 171—172.

²⁷ **Снегаров, И.** Българската и руската православна църква. — Църковен вестник, XLVII, 1946, № 20—23, с. 13—15; **Снегаров, И.** Кратка история на съвременните православни църкви. Т.2. Българска, руска и сръбска. С., 1946, с. 145—146, 160—161 и др.; **Снегаров, И.** Духовно-културни връзки между България и Русия през Средните векове (X—XV в.). С., 1950, с. 71—89; **Снегаров, И.** К истории культурных связей между Болгарией и Россией в конце XIV — начале XV в. — В: Международные связи России до XVII в. М., 1961, с. 257—277.

²⁸ **Иванов, Й.** Български старини из Македония. С., 1908, с. 136—140; 2 изд. 1931, с. 433—436.

²⁹ **Иванов, Й.** Стара Българска литература. (Съставлена по конспекта на лекциите, отделни трудове и текстове от проф. Й. Иванов). С., 1935, с. 351—358; 2 изд. 1941, с. 374—381; **Иванов, Й.** Старобългарски разкази. Текстове, новобългарски превод и бележки. С., 1935, с. 55—65.

³⁰ **Иванов, Й.** Българското книжовно влияние в Русия при митрополит Киприан (1375—1406). — Известия на Инст. за бълг. литер., Кн. VI, С., 1958, с. 25—79.

³¹ Вж. **Дончева-Панайотова, Н.** Приносят на акад. Йордан Иванов за проучване на българо-руските литературни връзки през средновековието. — Известия на историческия музей Кюстендил. Т. V, С., 1998, с. 5—9.

³² Вж. **Динев, П.** Академик Йордан Иванов. — В: Йордан Иванов. Библиография. Съст. К. Генчева. С., 1974, с. 5—24.

³³ **Велчев, В.** Творчеството на Григорий Цамблак в светлината на южнославянския предренесанс. — Език и литература, XVI, 1961, № 2, с. 15—38; Същото в: История на българската литература. Т. 1. Старобългарска литература. Под ред. на В. Велчев, Е. Георгиев, П. Динев. С., 1962, с. 326—344.

³⁴ **Велчев, В.** Григорий Цамблак. В: История на българската литература ..., с. 343.

³⁵ Пак там, с. 344.

³⁶ **Данчев, Г.** Проблематиката на Търновската книжовна школа в научните изследвания на Великотърновския университет. — Проблеми на висшето образование, 1979, № 6, с. 41—44.

³⁷ **Дончева-Панайотова, Н.** Търновската книжовна школа в изследванията на българските учени през периода 1944—1984 г. — В: 40 години социалистическа революция в България. В. Търново, 1985, с. 277—287.

³⁸ Вж. **Матанов, Х.** Трети международен симпозиум за Търновската книжовна школа. [Велико Търново, ноември, 1980 г.]. — Исторически преглед, 1981, № 1, с. 141—145; **Петков, Г.** Трети международен симпозиум „Търновска книжовна школа“ [Велико Търново, ноември 1980 г.]. — Език и литература, 1981, № 2, с. 125—128; **Райчинов, С.** Международен симпозиум за Търновската школа. [Велико Търново, ноември 1980]. — Старобългарска литература. Кн. 10, 1981, с. 107—109; **Селимски, Л.** „Григорий Цамблак. Живот и творчество“. [Трети международен симпозиум „Търновска книжовна школа“, 12—15 ноември 1980, Великотърновски университет „Кирил и Методий“].

— Съпоставително езиковедие, 1981, № 3—5, с. 303—306; **Томова, Е.** Международен научен форум за Григорий Цамблак. — *Palaeobulgarica*, 1985, № 3, с. 124—129.

³⁹ Вж. Търновска книжовна школа. Т. 3. Григорий Цамблак — живот и творчество. С., 1984.

⁴⁰ **Русев, П., Давидов, А.** Григорий Цамблак в Румъния и в старата румънска литература. С., 1966. Вж. рец.: **К. Мечев.** Научен труд за Григорий Цамблак. — Учителско дело, год. LXII, бр. 11 (1476) от 3 февруари 1967, с. 4; **Бегунов, Ю.** Новый труд болгарских ученых. — Советское славяноведение, 1967, кн. 2, с. 84—85; **Mihail, P.** Penio Rusev și Anghel Davidov. Grigorie Țamblac în România și în literatura română veche, Sofia, 1966, p. 197. — *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 1967, № 11—12, p. 707—708; **Dončeva, N.** Un nouvel ouvrage sur Grégoire Camblak. — *Études balkaniques*, V, 1969, 2, p. 119—122.

⁴¹ **Русев, П., Гълъбов, И., Давидов, А., Данчев, Г.** Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак. С., 1971. Срвн. рец. за книгата: **Мечев, К.** „Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак“ от П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. — Литературна мисъл, год. XVI, 1972, кн. 4, с. 136—139; **Наумов, Ал.** „Похвално слово за Евтимий от Григорий Цамблак“ от П. Русев, Ив. Гълъбов, А. Давидов, Г. Данчев. — Литературна мисъл, год. XVII, 1973, кн.1, с.140—141; **Kočev, N.** Le panégyrique d' Euthyme, par Grégoire Camblak. — *Études balkaniques*, IX, 1973, 1, p. 131—134; **Бегунов, Ю. К., Бойчева, П.** Новый труд болгарских ученых о творческом наследии Григория Цамблака. — Советское славяноведение, 1974, № 2, с. 88.

⁴² **Русев, П.** Школата на Евтимий Търновски в манастира „Св. Троица“. — В: Търновска книжовна школа. 1371—1971. Международен симпозиум. Велико Търново, 11—14 октомври 1971. [Т.1]. С., 1974, с. 27—38.

⁴³ **Русев, П.** Реформата на Евтимий Търновски (характер, особености, разпространение). — В: Търновска книжовна школа, т. 2. Ученици и последователи на Евтимий Търновски. Втори международен симпозиум. Велико Търново, 20—23 май 1976. С., 1980, с. 49—54.

⁴⁴ **Русев, П.** Место и роль Търновской Евфимиевой школы в культурном общении на Балканах и в Восточной Европе в средние века. — В: Славянские культуры и Балканы. Т. I. С., 1978, с. 348—361. Също: **Русев, П.** Место и роля на Търновската книжовна школа в развитието на културното общуване в Югоизточна и Източна Европа през средновековието. — Годишник на ВИТИЗ „Кръстьо Сарафов“, Т. XIX, 1979, 2, с. 45—73.

⁴⁵ **Русев, П.** Григорий Цамблак — български, сръбски, румънски и руски писател. — Трудове на ВПИ „Бр. Кирил и Методий“, т. IV, С., 1968, с. 451—473. Също: **Русев, П.** Григорий Цамблак — болгарский, сербский, румънский и русский писатель. — *Actes du premier congrès international des études balkaniques et sud-est Européennes*. Sofia, 1971, p. 323—337.

⁴⁶ Вж. също: **Русев, П.** Избрани страници. С., 1982, с. 93—115; 116—133; 134—146; 147—161. Пълна библиографска справка за научните трудове на П. Русев вж.: **Дончева-Панайотова, Н.** Пеню Русев (1919—1982). Биобиблиография. В. Търново, 1984.

⁴⁷ Повече вж. **Дончева-Панайотова, Н.** Последен влог в старобългаристиката („Естетика и майсторство на писателите от Евтимиевата книжовна школа от Пеньо Русев. С., 1983, 260 с.). — Литературна мисъл, 1984, № 10, с. 110—113.

⁴⁸ Повече по проблема вж. **Дончева-Панайотова, Н.** Търновската книжовна школа в научните изследвания на проф. д-р Пеньо Русев. — В: Търновска книжовна школа. Т. 5. В. Търново, 1994, с. 9—14.

⁴⁹ Срвн.: Търновска книжовна школа. [Т. 1]. С., 1974; Т. 2. С., 1980; Т. 3. С., 1984; Т. 4. С., 1985; Т. 5. В. Търново, 1994; Т. 6. В. Търново, 1999; Т. 7. Велико Търново 2002.

⁵⁰ Вж. напр. само монографичните изследвания през последните 20-на години: **Сивкова, А. (Илиева).** Русско-болгарские литературные связи XV века (Литературная история слов Григория Цамблака). Автореферат диссерт. на соиск. уч. степени канд. филолог. наук. Ленинград, 1983; **Дончева-Панайотова, Н.** Слово на Григорий Цамблак за митрополит Киприан. В. Търново, 1995; **Петкова, И.** Григорий Цамблак и православието на Балканите. С., 1996; **Thomson, F. J.** Gregory Tsamblak: The Man and the Myths. Gent, 1998, 150 p. (Slavica Gandensia, 1998. Vol. 25, № 2: Sonderband) [Рец.: **Буланин, Д. М.** Мифы о Григории Цамблаке и мифоборчество Ф. Томсона. — Русская литература, 2000, № 2, с. 211—216]; **Спасова, М.** Сложните думи в съчиненията на Григорий Цамблак. В. Търново, 1999; **Кенанов, Д.** Озареният Григорий Цамблак. По материали от Вилнюските ръкописи и старопечатни сборки. Пловдив — Велико Търново, 2000.